

मराठी भाषा आणि माध्यमांची भूमिका एक चिंतन

प्रा. कवडे एन.डी.

अण्णासाहेब वाघीरे महाविद्यालय ओतूर.
ता.जुन्नर जि.पुणे

मराठी भाषेला साधारणतः एक हजार वर्षांचा इतिहास आहे. भाषेच्या सुरुवातीच्या कालखंडामध्ये म्हणजे 13 व्या शतकातच मराठी भाषेने उत्तुंग झेप घेतली होती कारण महानुभाव सांप्रदाय व वारकरी सांप्रदाय यांनी आपल्या तत्वज्ञानाच्या प्रसारासाठी मराठी भाषेचे आग्रही प्रतिपादन केलेले आहे. त्यामागे समाजातील जास्तीत जास्त घटकापर्यंत तळागाळापर्यंत तत्वज्ञान पोहचणे ही प्रामाणिक भूमिका होती, त्यासाठी श्री चंक्रधरांनी 'दृष्टांत' हे माध्यम वापरले तर वारकरी सांप्रदायाने लोककला (भजन, कीर्तन, भारूड, गौळण, आरती इत्यादी) लोककलाप्रकारांचा वापर केलेला दिसून येतो. ही माध्यमे सशक्त असल्यामुळेच तळागाळातील समूहापर्यंत ते सहज पोहचू शकले. भाषेच्या सुरुवातीच्याच कालखंडामध्ये मराठीला समृद्धता आणि वैभव प्राप्त करून देण्याचे महत्वपूर्ण कार्य त्यांनी केले व मराठी भाषेची विकासात्मक वाटचाल सुरु झाली असे म्हणता येईल.

भाषावार प्रांतरचनेच्या मूलभूत धोरणाला धरून संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ उभी राहिली व 1 मे 1960 रोजी सर्व मराठी भाषिकांना एकत्रित आणण्याचे दुष्टीने 'महाराष्ट्र राज्य' निर्माण झाले. या अगोदर स्वतंत्र राज्याच्या निर्मितीचे स्वप्न साकार होण्याची चिन्हे दिसत असतांनाच विदर्भ साहित्य संमेलनाच्या उद्घाटन प्रसंगी यशवंतराव चव्हाण म्हणाले, "मराठी भाषेच्या जीवनामध्ये आज महत्वाची गोष्ट घडत आहे आणि ती म्हणजे नविन होऊ घातलेल्या मराठी राज्याची रचना. कारण, ती जशी राजकारणातील किंवा मराठी जनतेच्या जीवनातील महत्वाची गोष्ट आहे. तशीच मराठी भाषेच्या दृष्टीनेही ती महत्वाची गोष्ट आहे. असे मी मानतो, भाषिक राज्याच्या मागणीच्या पाठीमागे एकभाषिक जनतेच्या सांस्कृतिक विकासाचा जसा हेतू आहे. तशीच त्या राज्याच्या भाषेला मानाच्या महत्पदी बसविण्याचीही कल्पना आहे. मराठी भाषिक-राज्याचा माझ्या मनात चित्र काढण्याचा जेव्हा मी प्रयत्न करतो. तेव्हा मराठी जनता राजसिंहासनावर येऊन बसली आहे. त्याऐवजी मराठी भाषा राजसिंहासनावर विराजमान झाली आहे" 1 असे स्वप्न संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीमागे महाराष्ट्रातील महानुभावांचे होते. महाराष्ट्रातील मराठी अस्मिता जपण्याचे महत्वपूर्ण कार्य महाराष्ट्रातील जनता तसेच प्रसारमाध्यमांनी केले.

प्रसारमाध्यमे आणि मराठी भाषा या विशयावर चिंतन करित असतांनाच मराठी भाषेप्रमाणेच प्रसार माध्यमांचाही वेगळा आढावा येथे घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. बाळशास्त्री जांभेकर यांच्या 'दर्पण' पासून सुरु झालेली प्रसार माध्यमांची घोडदौड निश्चितच नेत्रदिपक आहे. प्रसार माध्यमांमध्ये मुद्रित आणि दृक-श्राव्य माध्यमांचा समावेश होतो. प्रसार माध्यमे आणि भाषा यांचा अतिशय जवळचा संबंध आहे. भारतासारख्या बहुभाषिक देशामध्ये प्रसार माध्यमांना कुठलिही एक भाषा घेऊन संपूर्ण देशातील जनतेपर्यंत पोहचता येत नाही. परिणामी प्रादेशिक स्तरावर भाषिक समूह लक्षात घेऊन प्रसारमाध्यमांना त्या-त्या प्रदेशातील भाषेचा अवलंब करणे आवश्यक ठरते. महाराष्ट्रामध्ये मराठी वृत्तपत्रे, साप्ताहिक, मासिके, त्रैमासिक इत्यादीची संख्या विपूल आहे. तसेच श्राव्य माध्यमामध्ये प्रादेशिक स्तरावर आकाशवाणी केंद्राची निर्मिती झालेली आहे. तसेच दृकश्राव्य माध्यमांच्या दृष्टीने महाराष्ट्राच्या कानाकोप-यापर्यंत दूरदर्शन पोहचले आहे. बातम्या तसेच

मनोरंजनाच्या दृष्टीनेही मराठीचे वेगळेपण जपण्याचे कार्य दूरदर्शनद्वारे होत आहे. एकंदर या सर्व प्रसार माध्यमांच्या माध्यमातून मराठी भाषा अधिकाधिक समृद्धतेच्या दिशेने वाटचाल करित आहे.

वर्तमानकाळामध्ये जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर प्रसारमाध्यमांमध्ये प्रचंड क्रांती घडून आली आहे. मुद्रित घटक असो, दृक-श्राव्य घटक असो, साधने अद्ययावत झालेली आहे. 'जग एक खेडे' या संकल्पनेनुसार तंत्रज्ञान आणि संगणकीय क्रांती प्रसार माध्यमांसाठी अत्यंत निर्णायक ठरली आहे. जगाच्या कानाकोप-यातील कोणतीही घटना पाच मिनिटांच्या आत संपूर्ण जगभर प्रसारीत करण्याची किमया आजच्या प्रसारमाध्यमांना साध्य झाली आहे.

भाषा ही प्रसारमाध्यमांना लोकांपर्यंत पोहचण्यासाठी महत्वपूर्ण दुवा ठरते. म्हणूनच प्रसारमाध्यमांच्या संदर्भात विचारात घेतलेली प्रत्येक गोष्ट भाषेशी संबंधित आहे. कारण भाषा ही एक सामाजिक संस्था आहे. "भाषा ही केवळ व्यक्ती-व्यक्तीमध्ये संवाद साधणारी नसते. ती संस्कृती वाहक असते. अनेक पिढ्यांच्या अनुभवांचा आणि ज्ञानाचा त्यात संचय असतो. "न्गुगी व श्योगो" यांच्या शब्दात सांगायचे तर संस्कृती आपल्या मौखिक आणि लिखित साहित्याच्या माध्यमातून मूल्यसमूहाची अभिव्यक्ती करते. त्या मूल्यांमुळे आपल्याशीच आपली ओळख होते. आणि एकंदरीत विश्वात आपले स्थान काय आहे ते समजते" 2 भाषा ही संस्कृती वाहक असल्यामुळेच प्रसारमाध्यमांनी भाषेचा वापर काळजीपूर्वक करणे अनिवार्य ठरते.

आज जागतिकीकरणाने जीवनाचे जवळ-जवळ सर्वच क्षेत्रे व्यापली आहेत. जागतिकीकरणाचा जसा प्रसारमाध्यमांवर परिणाम झाला तसाच भाषेवर सुद्धा झाला आहे. जागतिकीकरणामध्ये "भांडवलशाही जी भाषा स्वीकारते तीच जगाची भाषा व्हायला लागते. जगातले अत्याधुनिक ज्ञान, तंत्रज्ञान आणि व्यवहार अशाच भाषेतून व्हायला लागतात. ज्याला जगाशी जोडून घ्यायचे असते त्याला हीच भाषा स्वीकारावी लागते. प्रादेशिक भाषा, लोकजीवनातील भाषा, डोंगरद-यात वापरल्या जाणा-या भाषा मरायला लागतात सध्या जागतिकीकरणाची भाषा इंग्रजी आहे. तिच्यासमोर टिकाव धरताना अन्य भाशांना खुप मोठी लढाई करावी लागते. त्यातूनही भाषा मरणाचा वेग प्रचंड आहे. एका नव्या अभ्यासानुसार जगाच्या पाठीवर दर दोन आठवड्याला एक भाषा मरत असते. जगभर ओळखल्या जाणा-या आणि बोलल्या जाणा-या भाषा सात हजारांहून अधिक आहेत. अनेक भाशांना घरघर लागली आहे. 2300 सालापर्यंत जगात फक्त इंग्रजीच शिल्लक राहिल अशी भाकिते केली जात आहेत. भाषा केवळ संवादाचे साधन असत नाही. तिच्यात इतिहास असतो. संस्कृती असते. तत्वज्ञान असतात. नीतीमूल्ये असतात. भाषा मेली की, हे सारेच मते. भाषा मरते, देशही मरतो असे ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेते कवी कुसुमाग्रज यांनी म्हटले आहे" 3 एकंदर इंग्रजी भाषेच्या आक्रमणामुळे केवळ मराठीच नव्हे देशातील सर्व प्रादेशिक भाषा अडचणीत आल्या आहे. इंग्रजी ही ज्ञानभाषा व प्रादेशिक भाषा लोकभाषा अशी दुही आज निर्माण झाली आहे. परिणामी इंग्रजी भाषेची प्रतिष्ठा वाढीस लागून मराठी भाषेची पिछेहाट सर्वच क्षेत्रामध्ये सुरु झाली आहे. कारण जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत टिकण्यासाठी विशेषतः वाणिज्य,

वैद्यकीय, अभियांत्रिकी, संगणक इत्यादी क्षेत्रांमध्ये इंग्रजी भाशेशिवाय पर्याय नाही अशी लोकांची धारणा झाली आहे. मातृभाषेमध्ये अस्मिता दडलेली असते. हे जरी खरे असले तरीही त्या आस्थेमध्ये नाटकीपणाने शिरकाव केला हे चित्र प्रसारमाध्यमांमधून प्रत्ययास येत आहे. "माध्यमांच्या अविवेकी भूमिकेमुळे आज भाषिक संकट उभे झाले. एकही भाशा शुध्द राहिलेली नाही. इंग्रजी भाषेच्या अतिक्रमणामुळे आपल्या भाषेचे स्वरूपच बदलून गेले आहे. स्वत्वावरील घाला ;ब्रपेपे व पिकमदजपजलद्ध म्हणून या घटनांकडे बघण्याची गरज आहे. भाषिक सांस्कृतिक वारसा गमावण्याची प्रक्रिया जागतिकीकरणाच्या रेट्यात सुरु झाली आहे. या शिवाय मनोरंजनाच्या जगात उपभोक्तावादी प्रेरणा वाढविणा-या कार्यक्रमाची, रियालीटी शोची, मालिकांची रेलचेल आहे, आत्महत्येचे लाईव्ह चित्रिकरण करून टी.आर.पी. वाढवून घेण्याइतपत माध्यमांची मजल गेली आहे. .... इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांनी समाजाला आपल्या इशा-यावर नाचविणे सुरु केले आहे. बालपिढीच्या संदर्भात तर हे चित्र फारच घातक आहे, विंताजनक आहे"4 मराठी भाशेशिवाय आस्था दाखविणारे प्रसारमाध्यमे आणि त्यात समाविष्ट मंडळी यांनी आपला वेगळेपणा सिध्द करण्याच्या शर्यतीत अक्षरशः मातृभाषेची धोंड काढली आहे. त्यात आता त्यांना साहित्यिकही चांगला हातभार लावित आहेत. इंग्रजी मिश्रित मराठी वाक्य बोलण्यात, लिहिण्यात त्यांच्या प्रतिष्ठेचे निकश सामावले आहेत. मराठी मालिकेत काम करणारा नायक जेव्हा मुलाखत देतो तेव्हा एका मराठी वाक्याच्या पाठीमागे दोन इंग्रजी वाक्य बोलतो अशा परिस्थितीमध्ये ज्यांना इंग्रजीभाषेचे ज्ञान आहे. त्यांच्याच सोयीसाठी ही प्रसारमाध्यमे कार्यरत आहेत असे चित्र आज उभे राहिलेले दिसते.

आज वाचन संस्कृती जवळ-जवळ -हासाच्या मार्गावर उभी आहे. लोकांच्या आवडीनिवडीमध्ये कमालीचा बदल झाला आहे. प्रतिष्ठेच्या संकल्पनाही बदलल्या आहे. तसेच दूक-श्राव्य माध्यमाच्या आधारे आपली सांस्कृतिक, वैचारिक तहान भागविणा-यांचा मोठा वर्ग समाजामध्ये निर्माण झाला आहे. अशाच दूरदर्शनवर प्रसारित होणा-या मराठी भाषिकांचे आशय, विशय, भाशा इत्यादी दृश्टीने झालेले इंग्रजीकरण मराठी समूहाला भावेलच असे निश्चित सांगता येत नाही. परिणामी हिंदी, इंग्रजी चॅनेल्सकडे युवावर्ग तसेच प्रौढ वर्गही जास्त आकर्षित होत असल्याचे दिसते. मुलांमध्ये तर कार्टून चॅनेल्स हा त्यांच्या मनोरंजनाचा खजीना ठरतो. हे सर्व इंग्रजी किंवा हिंदी मधून उपलब्ध असतात. मुलं तासनतास दूरदर्शनसमोर बसुन कार्टून चॅनेल्सचा आस्वाद घेत असतात. परिणामी मराठी भाषेसंदर्भात एक अनामिक उदासिनता नव्या पिढीमध्ये निर्माण होतांना आढळते.

कोणत्याही भाषेमध्ये इतर भाषेतील शब्द वापरणे गैर नसते. उलट भाशा समृद्धतेचे ते लक्षण ठरते. मराठी भाषेमध्येही अनेक भाशांमधील शब्दसाठा आहे. तसाच इंग्रजी शब्दांचाही मोठा भरणा आहे. मराठी भाषेने अनेक इंग्रजी शब्दांचा स्वीकार केला आहे. मुळात भाशा ही लवचिक असते. आवश्यकतेनुसार काही शब्दांचे भाषिक आदान-प्रदान होत असते. हळुहळू समुहाची त्यांना मान्यता मिळते व तो शब्द भाषेत रूढ होतो. "अनेकदा समाज आपणहून स्वयंस्कुर्तपणे नवभाशा निर्माण करतो. अशी भाशा अथवा शब्द चटकन सरावाचे होतात. क्रीडाक्षेत्रातील क्रिकेट हा मुळचा परदेशी खेळ आहे. तो इंग्लंडमधील खेळ असल्याने त्या संबंधिची भाशा वा शब्द प्रथमतः इंग्रजी आहेत. पण भारतात हा खेळ लोकप्रिय होताच क्रीडापटूंनी व क्रीडाप्रेमींनी, वार्ताहारांनी, स्वयंस्कुतीने या खेळाची एक परिभाशा निर्माण केली. बॅटसाठी बॅट हाच शब्द आहे. पण त्यासाठी 'कुदकफलिका' असा शब्द कोणी वापरला नाही. चेंडू, फलंदाज, फलंदाजी, गोलंदाज, गोलंदाजी, शटक, अशटक, निर्धाव, चौकार, शटकार, त्रिफळा, दांडी, यश्टीरक्षक, क्षेत्ररक्षण, क्षेत्ररक्षक, बाद, बीनबाद, धावचीत, पायचीत, मैदान, सीमा, सीमापार, संघ, संघनायक, सामना, कसोटी, टप्पा, आखूड टप्पा, असे कितीतरी शब्द आज सहजपणे वापरले जातात. आकाशवाणीवरील धावती वर्णने

यांची साक्ष आहे. लोकांना ही भाशा आवडते कारण त्यांच्या प्रतिभेला ही भाशा वाव देते."5 क्रिकेटप्रमाणेच अनेक क्षेत्रांमध्ये असे प्रयोग सहज शक्य होतात. यामध्ये प्रसारमाध्यमे महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडू शकतात.

निष्कर्ष :-

1. जागतिकीकरणाच्या रेट्यामध्ये मराठी भाषेची अस्मिता जपणे ही केवळ प्रसारमाध्यमांचे नव्हे तर संपूर्ण मराठी भाषिक समूहाचेच कार्य आहे.
2. भाषेमुळेच जर आपली ओळख ठरत असेल तर भाषेला समृद्ध करणे महत्वपूर्ण आहे.
3. तळागाळातील मराठी समूहाला प्रसारमाध्यमे आपली वाटली पाहिजेत. त्यासाठी बोली भाषेतील कार्यक्रमांचे सादरीकरण होणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे आज प्रसार माध्यमांनी विविध वाहिन्यांवरून प्रसारित होणा-या मालिकांचा दर्जा लक्षात घेता श्रेष्ठतम मराठी लेखकांच्या साहित्याचे नाट्यीकरण करून अस्सल मराठी खजीना मराठी जनतेपर्यंत पोहचविणे हे मराठी भाषेच्या अस्मितेसाठी गरजेचे आहे.
4. एकविसाव्या शतकात भाषिक व्यवहारांवरील आदेशात्मक नियमांचे बंधन कमी होत जाईल. अशा परिस्थितीत मुळ स्वरूप न बदलता आपले अस्तित्व टिकवून ठेवणे हे आव्हान मराठी भाषेपुढे उभे आहे.

संदर्भग्रंथ :-

1. कोलते वि. भि. 'मराठी अस्मितेचा शोध' श्रीविद्या प्रकाशन, 250 शनवार पेठ, पुणे 30 पृ. 52
2. डहाके वसंत आबाजी 'जागतिकीकरण-मराठी भाशा व साहित्य, सद्यस्थिती आणि भवितव्य' आमची श्रीवाणी (वर्ष 16 : अंक 1 ऑक्टो. 2008 ते जाने. 2009) पृ. 11
3. कांबळे उत्तम 'जागतिकीकरणात मराठी कविता' (प्रस्तावना) परचुरे प्रकाशन मंदीर, मुंबई. पृ. 11
4. पावडे सतिश 'जागतिकीकरण आणि मराठी रंगभूमी' आमची श्रीवाणी (वर्ष 16, अंक 1 ऑक्टो. 2008 ते जाने. 2009) पृ. 50
5. गवळी अनिल 'भाशाविज्ञान आणि मराठी भाशा' हिरण्यकेशी प्रकाशन, कोल्हापूर, पृ. 117.